

МИКОЛАЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

СЯСЬКА ІННА ОЛЕКСІЇВНА

УДК [37.03:504] – 053.6

**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Миколаїв – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Рівненському державному гуманітарному університеті МОН України.

Науковий керівник : доктор педагогічних наук, професор
Пустовіт Григорій Петрович,
Президія НАПН України,
Відділення загальної педагогіки та філософії освіти,
вчений секретар.

Офіційні опоненти : доктор педагогічних наук, професор
Плахотнік Ольга Василівна,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, професор кафедри педагогіки;

кандидат педагогічних наук
Немченко Наталія Володимирівна,
Луганський інститут Міжрегіональної Академії
управління персоналом, заступник директора з науки і
методики, доцент кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін.

Захист відбудеться „14” травня 2010 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої ради К 38.134.02 Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського за адресою: 54030, м. Миколаїв, площа Комунарів, 1.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського (54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24).

Автореферат розісланий „9” квітня 2010 року.

Вчений секретар спеціалізованої ради

А.М. Старєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Наслідки глобальних екологічних проблем зумовлюють активний пошук людством шляхів їх усунення. Екологічна криза сучасності має філософсько-культурологічний, світоглядний характер. Жорсткий прагматизм у ставленні до природи, зумовлений домінуванням стійкої антропоцентричної свідомості суспільства, виявляє загрозу подальшому існуванню та розвитку біосфери й людини як її частини. Вирішення екологічних проблем неможливе без усвідомлення себе і природи як єдиного цілого, вироблення таких узагальнених моделей і принципів поведінки, які реалізують духовні й фізичні потреби людини та водночас спонукають до екологічно безпечної діяльності, узгодженої із функціонуванням біосфери. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті, Концепція екологічної освіти визначають одне із важливих соціально значущих завдань сучасної школи – виховання особистості в дусі дбайливого, відповідального ставлення до довкілля на основі усвідомлення єдності людини й природи та вироблення таких моделей поведінки, що мотивують і спонукають до екологічно безпечної діяльності.

Реалізація цього завдання вимагає високого рівня екологічної освіченості населення, визначення шляхів розв'язання екологічної кризи, наукового обґрунтування нових концепцій збереження біосфери. Оскільки екологічна освіта й виховання стосуються безпосередньо особистості, то знання про закономірності її розвитку, мотивації та ціннісні виміри поведінки у довкіллі відкривають нові можливості подолання агресивно-споживацького ставлення до природи. Система екологічної освіти й виховання має всі можливості бути провідним механізмом цілеспрямованого формування і корекції екологічної свідомості підростаючого покоління. Особливої актуальності набуває проблема оновлення змісту екологічної освіти і виховання на основі нової світоглядної парадигми – екоцентричної.

Проблеми формування суспільної та індивідуальної екологічної свідомості відображено у працях філософів (Е.В. Гірусов, В.Л. Деркач, М.І. Дробноход, М.М. Кисельов, В.С. Крисаченко, В.Г. Кремень, А.Н. Кочергін, В.А. Лось, М.М. Мойсеев, А.В. Толстоухов, М.І. Хілько, Г.І. Швєбс та ін.); психологів (С.Д. Дерябо, Т.М. Дрідзе, Т.В. Іванова, А.М. Львовочкіна, Б.Т. Ліхачов, В.Ф. Моргун, С.Г. Москвічов, О.М. Паламарчук, В.І. Панов, О.В. Рудоміно-Дусятська, В.О. Скребець, В.О. Ясвін та ін.).

Теоретико-методологічні засади неперервної екологічної освіти і виховання у навчальних закладах різних типів закладені І.Д. Зверевим, А.Н. Захлебним, І.Т. Суравегиною, Г.П. Пустовітом, В.В. Червонецьким та ін. Наукове обґрунтування принципів і підходів до побудови системи неперервної екологічної освіти і виховання у навчальних закладах здійснили В.В. Казначеев, Г.Н. Каропа, Л.Б. Лук'янова, Н.В. Левчук, Л.М. Немець, Ю.П. Ожегов, О.В. Плахотнік, І.В. Удовиченко, Н.Б. Щокіна. Розробкою теоретичних і

практичних підходів екологічної освіти і виховання у процесі вивчення шкільних предметів займалися А.С. Волкова, Г.П. Волошина, В.В. Коваль, М.О. Колесник, О.В. Король, Т.В. Кучер, О.В. Лабенко, Д.І. Мельник, Н.А. Пустовіт.

Низка психолого-педагогічних досліджень присвячена окремим аспектам екологічної освіти й виховання школярів різних вікових груп: формування естетичного ставлення до природи (Н.І. Бутенко), мотивів природоохоронної діяльності (Н.В. Жук), екологічного мислення (В.П. Каленська), виховання ціннісного ставлення до природи (О.О. Колонькова, Т.Ф. Юркова), активної екологічної позиції (О.М. Лазебна), екологічної культури (С.Г. Лебідь, О.Л. Пруцакова), екологічного світогляду (Н.В. Немченко), суб'єктивного ставлення до природи (В.О. Ясвін) та ін. Однак більшість наукових розробок стосуються проблем розвитку складових екологічної культури учнівської молоді. Окремих досліджень щодо формування екологічної свідомості школярів не велося, за винятком праць О.С. Мамешиної, яка обґрунтувала психологічні умови розвитку екологічної свідомості вихованців позашкільних навчальних закладів, Т.О. Євдокимової, яка дослідила розвиток екологічної свідомості підлітків учасників скаутського руху.

Виникає суперечність між нагальною потребою суспільства у вихованні підростаючого покоління з новим екоцентричним типом екологічної свідомості і недостатньою теоретико-методичною розробкою цієї проблеми в педагогічній теорії та виховній практиці, що й зумовило актуальність вибору теми дослідження **„Формування екологічної свідомості старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 5 від 30 грудня 2005 року) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 2 від 28 лютого 2006 року). Дослідження є складовою науково-дослідної теми кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету „Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис” (державний реєстраційний номер 0106U000636, 2006 – 2008 рр.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити й експериментально перевірити функціональну модель формування екологічної свідомості старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу.

Відповідно до мети визначено основні **завдання дослідження**:

1. З'ясувати стан досліджуваної проблеми у теорії та освітньо-виховній практиці загальноосвітніх навчальних закладів.
2. Теоретично обґрунтувати і розробити функціональну модель (зміст, форми, засоби, технології та педагогічні умови) формування екологічної

свідомості учнів старших класів у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів й експериментально довести її ефективність.

3. Визначити й охарактеризувати етапи формування, рівні та критерії сформованості екологічної свідомості старшокласників.

4. Розробити методичні матеріали для вчителів загальноосвітніх шкіл з формування екологічної свідомості учнів старших класів.

Об'єкт дослідження – навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів.

Предмет дослідження – зміст, форми, засоби, технології та педагогічні умови формування екологічної свідомості старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів.

Гіпотеза дослідження: формування екологічної свідомості старшокласників саме екоцентричного типу буде здійснюватися, якщо: забезпечити єдність, системність і наступність шкільної екологічної освіти й виховання та усунення антропоцентричних тенденцій у конструюванні її змісту, форм, технологій й педагогічних умов реалізації у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів; надати змісту екологічної освіти й виховання у загальноосвітній школі особистісно орієнтованого спрямування; врахувати психологічні закономірності становлення екологічної свідомості школярів відповідно до їхнього віку; стимулювати розвиток суб'єктивного ставлення старшокласників до природи і життєдіяльності особистості у природному середовищі з урахуванням принципів екологічної доцільності та завдяки ціннісному наповненню змісту екологічних знань, умінь і навичок старшокласників, а також формування позитивної мотивації до пізнавальної, дослідницької діяльності та природоохоронної роботи старшокласників у довкіллі.

Методологічну основу дослідження складають: положення про біосоціальну природу особистості й закономірності особистісного розвитку; філософсько-культурологічні засади гармонізації та гуманізації взаємодії природи і суспільства, засновані на концепції їх коеволюції, що ґрунтується на єднанні природничонаукового та соціогуманітарного знання. В основі роботи закладено поєднання ідей природовідповідного й особистісно орієнтованого виховання.

Для реалізації поставлених завдань застосовувалися такі **методи** дослідження:

теоретичні: системний та порівняльний аналіз філософської, науково-методичної і психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження, узагальнення і систематизація наукових даних, кількісний та якісний аналіз результатів експерименту. Зазначені методи дали змогу визначити теоретичні й методологічні основи дослідження, мету і завдання експериментальної роботи, з'ясувати ефективність педагогічного експерименту;

емпіричні: діагностичні (анкетування, тестування, опитування, бесіди з учителями, учнями, батьками); спостереженні (спостереження навчально-виховного процесу в школі, моделювання навчально-виховних ситуацій та їх аналіз); експериментальні (організація й проведення констатувального, і формувального етапів експерименту). За допомогою цих методів визначено стан і рівні сформованості екологічної свідомості старшокласників на початку дослідно-експериментальної роботи й після її завершення;

статистичні методи обробки результатів педагогічного експерименту дали змогу з найбільшою достовірністю визначити його ефективність, забезпечити розподіл учнів за рівнями сформованості екологічної свідомості.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження:

- *уперше* на основі аналізу філософсько-культурологічної, психолого-педагогічної й науково-методичної літератури теоретично обґрунтовано й експериментально апробовано функціональну модель формування екологічної свідомості старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів та її компоненти: форми (уроки екології, години спілкування, позакласні виховні заходи, факультатив, екологічний практикум), засоби (екологічна складова змісту шкільних дисциплін і навчального предмету „екологія”, учнівське самоврядування), технології (проблемного навчання, колективних творчих справ, ігрові технології) та педагогічні умови (відповідність процесу формування екологічної свідомості віковим психологічним особливостям розвитку особистості; стимулювання розвитку суб’єктивного ставлення старшокласників до природи; створення екологічно розвивального середовища в загальноосвітньому навчальному закладі);

- *визначено* теоретичні основи й напрями вдосконалення екологічної освіти й виховання (усунення антропоцентричних тенденцій у конструюванні змісту навчальних програм шкільних дисциплін; введення у навчальні плани окремого предмета „екологія” з практичною частиною; застосування різноманітних форм і технологій позаурочної й позакласної виховної роботи з екології) та *уточнено* принципи побудови її змісту (логічної єдності і системності, регіональності, дослідницький, спрямованості на розвиток емоційно-ціннісної та діяльнісно-практичної сфери особистості, забезпечення ефективних умов реалізації особистісно зорієнтованих завдань екологічної освіти і виховання), що дало змогу підтвердити ефективність функціональної моделі формування екологічної свідомості учнів старших класів;

- *охарактеризовано* етапи (екологічні знання, екологічні переконання, екологічно доцільна поведінка), критерії (когнітивний, перцептивно-афективний, поведінково-практичний, світоглядний) і рівні (високий, середній, низький) сформованості екологічної свідомості старшокласників;

- *уточнено* сутність поняття „екологічна свідомість особистості” та його структурні компоненти (науково-пізнавальний, емоційно-ціннісний, мотиваційно-діяльнісний);

- *набули подальшого розвитку* особистісно орієнтовані методики діагностики параметрів сформованості екологічної свідомості старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів.

Практичне значення роботи полягає у розробці та впровадженні в шкільну практику функціональної моделі (зміст, форми, засоби, технології й педагогічні умови) формування екологічної свідомості старшокласників, а саме: а) навчального змісту спецкурсів „Вступ до екології” для учнів 9 класів та „Основи екології й охорони природи” для учнів 10–11 класів з відповідними методичними рекомендаціями щодо застосування у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів, що містять тематику й інструктивні матеріали до проведення практичних робіт і екскурсій, систему проблемних завдань різних рівнів складності, вказівки до використання ігрових технологій на уроках екології; б) змісту й методики проведення літнього екологічного практикуму; в) розробленої структури та системи діяльності учнівського самоврядування у загальноосвітньому навчальному закладі як засобу реалізації колективних творчих справ екологічного спрямування. Зміст і результати експериментального дослідження можуть бути використані у навчально-виховному процесі загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів з метою вдосконалення екологічної освіти й виховання учнів старших класів, у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів та у післядипломній педагогічній освіті.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення, результати, висновки доповідалися на науково-практичних конференціях, семінарах, методичних об’єднаннях, нарадах різного рівня, зокрема: на міжнародних науково-практичних конференціях: “Проблеми природокористування та охорони рослинного і тваринного світу” (м. Кривий Ріг, 2006), „Наука, освіта, суспільство очима молодих” (м. Рівне, 2009 р.); всеукраїнських конференціях: “Сучасні проблеми екології” (м. Запоріжжя, 2004 р.), „Теорія і практика сучасного природознавства” (м. Херсон, 2007 р., 2009 р.), „Наука, освіта, суспільство очима молодих” (м. Рівне, 2007 р.); звітних наукових конференціях Рівненського державного гуманітарного університету (2005–2009 рр.); засіданнях шкільних, міських і районних методичних об’єднаннях вчителів м. Рівного і Рівненської області.

Результати дослідження впроваджено на базі загальноосвітніх навчальних закладів I–III ступеня с. Бабин Гошанського району, с. Біла Криниця, с. Обарів Рівненського району та №№ 4, 13, 23 м. Рівне, Рівненської української гімназії (довідка №2522-01/01-09/09 від 23.09.2009 року Управління освіти і науки Рівненської облдержадміністрації), на науково-методичних семінарах для слухачів Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 694 від 17.09.2009 року).

Публікації та особистий внесок здобувача. Зміст і результати дисертаційного дослідження опубліковані в 14 працях (13 – одноосібні), з них

сім – у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України. Основні результати дисертаційної роботи одержані автором самостійно [1, 2, 4–14]. У статті [3] співавтору належить участь в аналізі літературних джерел.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі змісту, вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертаційної роботи становить 240 сторінок машинописного тексту, з них 186 сторінок основного тексту, 4 рисунки, 18 таблиць, список використаних літературних джерел із 232 найменувань на 23 сторінках і 11 додатків (у тому числі 4 діаграми) на 31 аркуші.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання, методологічні основи дослідження, його методи, розкрито наукову новизну, теоретичне значення та практичну значущість роботи, вказується особистий внесок автора, шляхи апробації та впровадження здобутих результатів дослідження, наводяться дані про структуру роботи.

У першому розділі – **„Формування екологічної свідомості старшокласників як психолого-педагогічна проблема”** – охарактеризовано теоретичні й методологічні засади дослідження. Розглянуто суспільно-історичні передумови виникнення й розвитку суспільної екологічної свідомості та її культурно-історичний вплив на формування індивідуальної; актуалізовано понятійно-категоріальний апарат дослідження, проаналізовано сучасний стан досліджуваної проблеми у педагогічній теорії та виховній практиці.

Аналіз сучасних трактувань сутності екологічної свідомості відображає різноманітні підходи до її розуміння. У філософському аспекті екологічна свідомість розглядається як складова частина сучасного людського світогляду й суспільної свідомості, що спонукає до екологічно безпечної діяльності людини в природі, є відтворенням людьми екологічних умов життя та відносин із природою у вигляді екологічних теорій, ідей, уявлень, спільних для певних груп, які відображають їхні ставлення до довкілля у певну історичну епоху (М.М. Кисельов, А.В. Толстоухов, Ф.М. Канак, В.Л. Деркач, Е.В. Гірусов, М.М. Мойсеєв).

У психологічному аспекті екологічна свідомість розглядається як сукупність уявлень про взаємовідносини в системі „природа – людина” (С.Д. Дерябо, В.О. Ясвін) та відображає ставлення людини до природи на рівні суспільства й на рівні індивіда, виконуючи регуляторну функцію стосовно поведінки та діяльності в довкіллі (Т.М. Дрідзе, Т.В. Іванова, А.М. Львовчкіна, Б.Т. Ліхачов, В.Ф. Моргун, С.Г. Москвічов, О.М. Паламарчук, В.І. Панов, О.В. Рудоміно-Дусятська, В.О. Скребець та ін.).

Екологічну свідомість особистості визначаємо як сукупність загальних знань про взаємозв'язки в системах „природа – людина” й „природа – людина –

суспільство”, що спрямовує діяльність суб’єкта у довіллі на досягнення конкретної мети. Екоцентрична орієнтація свідомості характеризується наступними особливостями: екологічною доцільністю взаємовідносин природи і людини; сприйняттям природних об’єктів як рівноправних партнерів взаємодії з людиною; дотриманням певного екологічного імперативу у формуванні мотивів і мети взаємодії людини з природою, в основі якого є підтримання існуючої екологічної рівноваги в динамічній системі „природа – людина – суспільство”.

Обов’язковими елементами екологічної свідомості є уявлення про себе як про одну із взаємодіючих сторін і переосмислення всіх виявлених у природі відносин та зв’язків відповідно до їх значення для суб’єкта. Наявність суб’єктного ставлення до природи, коли природні об’єкти суб’єктифікуються (набувають статус суб’єкта зі спілкування і дії для людини як суб’єкта власної життєдіяльності), визначає мотивацію поведінки певного індивіда у ставленні до навколишнього середовища.

Історичний аналіз розвитку екологічної свідомості в процесі соціогенезу суспільства виявив дві різноспрямовані тенденції її формування: антропоцентричну та екоцентричну, що визначають типологію екологічної свідомості. Вивчення філософсько-культурологічних, психолого-педагогічних джерел із проблеми дослідження дало змогу встановити, що розвиток сучасної екологічної кризи детермінується домінуванням упродовж кількох століть стійкої антропоцентричної свідомості суспільства. Потреба у формуванні нового типу екологічної свідомості – екоцентричного – як вирішального фактора в гармонізації відносин суспільства й природи набирає усе більшої актуальності. Формування екологічної свідомості нового типу передбачає перебудову поглядів людини, внаслідок чого засвоєні знання й екологічні норми стають її власними переконаннями, внутрішніми регуляторами поведінки у довіллі. Саме на рівні індивідуальної екологічної свідомості відбувається зміна системи уявлень про характер взаємодії з довіллям через призму власного світогляду і культури, здобутих знань та особистого життєвого досвіду.

Оскільки основний етап становлення екологічної свідомості припадає на старший шкільний вік (В.І. Панов, С.Д. Дерябо, В.О. Ясвін, І.Д. Зверев, Е.В. Гірусов та ін.), то пріоритетне завдання екологічної освіти і виховання особистості старшокласника загальноосвітньої школи полягає у створенні відповідних умов для розвитку саме екоцентричної екологічної свідомості, що передбачає формування в учнів старших класів не тільки системи екологічних знань, а й адекватних уявлень про гармонійну взаємодію природи і людини та її екологічно доцільну поведінку в довіллі; розвиток емоційно-ціннісного сприйняття світу природи; формування суб’єктного ставлення до природних об’єктів та явищ; актуалізацію непрагматичного характеру взаємодії з природою.

Отже, структура екологічної свідомості особистості містить науково-пізнавальний, емоційно-ціннісний та мотиваційно-діяльнісний компоненти, які

є рівноцінними за своїм значенням. Науково-пізнавальний компонент виявляється у прагненні до пошуку й осмислення інформації про об'єкти живої та неживої природи, умови їх існування, стан довкілля та екологічні проблеми своєї місцевості, передбачає наявність системи міцних екологічних знань, умінь та навичок їх застосування. Емоційно-ціннісний компонент розглядається нами через призму численних позитивних моральних норм, якостей та переконань особистості, що визначають суб'єктне сприйняття довкілля та застосування морально-етичних принципів у ставленні до нього. Мотиваційно-діяльнісний компонент пов'язується з позитивною мотивацією особистості до екологічно доцільної поведінки й діяльності у природі, непрагматичним характером взаємодії з нею; активною просвітницькою, дослідницькою діяльністю та природоохоронною роботою в довкіллі.

На основі узагальнення історико-педагогічних аспектів розвитку вітчизняної та зарубіжної екологічної освіти й виховання встановлено, що значна увага надається дослідженню таких проблем: формування екологічної культури, вироблення активної екологічної позиції особистості, ціннісного ставлення до природи у різних вікових групах школярів; розробка теоретичних і практичних підходів екологічного виховання у процесі вивчення окремих шкільних предметів. Водночас виявлено, що більшість досліджень із вивчення феномену екологічної свідомості проводяться в галузі філософії та екологічної психології, у педагогічній науці проблеми формування екологічної свідомості старшокласників практично не висвітлені.

Аналіз психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури у галузі шкільної екологічної освіти засвідчує, що в основі її побудови домінує міжпредметний підхід. Дослідження А.С. Волкової, Г.П. Волошиної, В.В. Ковалю, М.О. Колесник, Т.В. Кучер, О.В. Лабенка, Д.І. Мельник, Н.А. Пустовіт вказують на те, що зміст навчальних програм природничо-математичних і суспільно-гуманітарних шкільних дисциплін має значні потенційні можливості щодо формування екологічної свідомості старшокласників. Однак у конструюванні змісту екологічної освіти й виховання в загальноосвітніх навчальних закладах переважає інформативний аспект, який базується на раціоналістичному підході до вивчення природного середовища та діяльності людини в ньому. Акцентується увага на процесах руйнівного антропогенного впливу на природу та методах і засобах їх усунення. Першопричина таких негативних явищ лишається поза увагою, оскільки гуманітарні й соціально-екологічні аспекти висвітлені недостатньо, а процес екологічної освіти і виховання не зорієнтований на особистість школяра (на його суб'єктність). Отже, важливою складовою досліджуваної проблеми є психолого-педагогічні основи побудови змісту екологічної освіти й виховання, спрямовані на гуманізацію навчально-виховної роботи, впровадження особистісно орієнтованих підходів у вихованні підростаючого покоління, що досліджувалися у працях Ш.А. Амонашвілі, Б.Г. Ананьєва, Р. Бернса, І.Д. Беха,

Л.І. Божович, Л.С. Виготського, І.С. Кона, А.Г. Маслоу, О.М. Пехоти, В.В. Рибалки, С.Л. Рубінштейна, А.Л. Ситченка, А.М. Старєвої та ін.

Вивчення стану сформованості екологічної свідомості старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів здійснено під час констатувального етапу експерименту, який охопив 424 учні 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Для оцінки рівнів сформованості структурних компонентів екологічної свідомості старшокласників нами розроблено наступні критерії: 1) когнітивний критерій (характеризує ставлення старшокласників до природних об'єктів через призму пізнавальної активності, проявляється через глибину і осмисленість екологічних знань, формування екологічних уявлень та екологічного стилю мислення, тобто визначає рівень сформованості науково-пізнавального компонента екологічної свідомості); 2) перцептивно-афективний (характеризує естетичні й морально-етичні потреби у спілкуванні зі світом природи, розумінні її багатогранної цінності, визначає рівень сформованості емоційно-ціннісного компонента екологічної свідомості особистості); 3) поведінково-практичний (визначає ступінь розвитку і сформованості мотивацій, умінь та навичок екологічно доцільної поведінки у докільлі та природоохоронної роботи школярів, що проявляється у непрагматичній взаємодії з природними об'єктами, відображає рівень сформованості мотиваційно-діяльнісного компонента); 4) світоглядний (відображає спрямованість розвитку екологічної свідомості – антропоцентричну чи екоцентричну, уявлення про роль екологічної культури, свідомості у повсякденному житті та її вплив на функціонування системи „природа – людина – суспільство”).

Визначено рівні сформованості структурних компонентів екологічної свідомості. Високий рівень характеризується наявністю системи міцних екологічних знань, умінь і навичок та пізнавальної активності стосовно стану довкілля; визнанням універсальної цінності природи як рівноправного партнера взаємодії, застосуванням морально-етичних принципів у ставленні до неї; наявністю позитивної мотивації до екологічно доцільної поведінки й діяльності в природі й непрагматичного характеру взаємодії з нею та відповідає екоцентричній орієнтації свідомості. Середній рівень характеризується репродуктивним відтворенням екологічних знань, умінь і навичок, низькою пізнавальною активністю стосовно екологічних проблем свого краю; переважанням суб'єкт-об'єктного сприйняття природи, недостатнім розвитком естетичних та етичних потреб у спілкуванні зі світом природи; відсутністю усвідомлених мотивацій до самостійної природоохоронної роботи й екологічно доцільної поведінки в докільлі та відповідає ситуативній орієнтації свідомості. Низький рівень характеризується відсутністю пізнавальної активності стосовно екологічної інформації – екологічні знання носять безсистемний, уривчастий характер; невизнанням багатогранної цінності природних об'єктів, виявом емоційної байдужості в ставленні до них; відсутністю мотивації до безпечної поведінки в докільлі, прагматичним ставленням до природи та відповідає

антропоцентричній орієнтації свідомості.

За результатами констатувального етапу дослідження встановлено: 1) найвищі показники сформованості екологічної свідомості старшокласників виявлено за перцептивно-афективним критерієм – високий рівень сформованості засвідчили 16,0% учнів 10 класів і 21,7% учнів 11 класів сільських шкіл, у міських ровесників ці показники є дещо меншими; 2) найнижчі показники сформованості – за когнітивним критерієм, високий рівень сформованості виявили лише 13,1% десятикласників міських шкіл і 10,6% – сільських та відповідно 13,9% і 11,3% одинадцятикласників. Доведено, що старшокласники міських шкіл мають вищі показники сформованості, що пояснюється недостатньою поінформованістю учнів старших класів сільських шкіл про місцеві екологічні проблеми; 3) показники сформованості мотиваційно-діяльнісного компонента екологічної свідомості старшокласників, які є посередніми (середній рівень виявили майже дві третіх учнів усіх класів), засвідчили відсутність стійких, усвідомлених мотивацій до самостійної природоохоронної роботи, оскільки старшокласники відчувають потребу в такому виді діяльності, але не знають, яким чином і в якому напрямі її реалізувати; 4) високий рівень сформованості за світоглядним критерієм (екоцентрична орієнтація) виявили всього 12,5% і 13,3% учнів 10 класів міських і сільських шкіл відповідно, 16,7% і 16,6% одинадцятикласників.

Узагальнення результатів констатувального етапу дослідження вказує на недостатню теоретико-методологічну й науково-методичну розробку проблеми формування екологічної свідомості учнів старших класів у педагогічній теорії та виховній практиці, що негативно позначається на стані її реалізації у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів.

У другому розділі – „Дослідження ефективності формування екологічної свідомості старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів” – обґрунтовано напрями вдосконалення змісту шкільної екологічної освіти і виховання як механізму формування екоцентричної екологічної свідомості старшокласників та сформульовано відповідні завдання. Уточнено й охарактеризовано сутність і функції специфічних принципів побудови змісту шкільної екологічної освіти і виховання та встановлено, з якими загальнодидактичними принципами вони пов’язані; визначено педагогічні умови, форми, технології та засоби як складові функціональної моделі формування екологічної свідомості старшокласників; висвітлено хід формувального експерименту, проаналізовано результати дослідження.

У центрі функціональної моделі (рис. 1) визначено старшокласника не тільки з його знаннями, вміннями і навичками, а й із сформованими потребами, інтересами, ціннісними орієнтаціями, переконаннями, мотиваціями до певного виду діяльності, що є складовими науково-пізнавального, емоційно-ціннісного і мотиваційно-діяльнісного компонентів його екологічної свідомості. Учителі

разом із батьками перебувають у стані суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнем та виконують навчально-виховну, розвивальну, спрямовуючу, контролюючу, координуючу функції. Зміст і форми екологічної освіти і виховання, побудовані на принципах навчання і виховання, визначаються відповідно до педагогічних умов формування екоцентричної екологічної свідомості старшокласників та передбачають застосування обґрунтованих технологій, які використовувалися на локальному рівні в якості способу реалізації часткових завдань навчально-виховного процесу.

СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ

У ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ *ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ СТАРШОКЛАСНИКА*

Форми організації екологічної освіти і виховання

Принципи екологічної освіти і виховання

Педагогічні умови формування екологічної свідомості старшокласників

Зміст

екологічної освіти і виховання

ПЕДАГОГІЧНИЙ та

БАТЬКІВСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Навчально-виховна, розвивальна, спрямовуюча, координуюча, контролююча діяльність

Мета екологічної освіти і виховання:

формування науково-пізнавального, емоційно-ціннісного, мотиваційно-діяльнісного компонентів екологічної свідомості старшокласників екоцентричного типу

Педагогічні техно-логії і засоби формування екологічної свідомості учнів

Рис. 1. Функціональна модель формування екологічної свідомості старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, результатів констатувального етапу експерименту визначено й обґрунтовано педагогічні умови формування екоцентричної екологічної свідомості старшокласників: відповідність процесу формування екологічної свідомості віковим психологічним особливостям розвитку особистості; стимулювання розвитку суб'єктивного ставлення старшокласників до природи через актуалізацію

ціннісного змісту екологічних знань та ціннісних орієнтацій у пізнавальній і дослідницькій діяльності та природоохоронній роботі учнів у довкіллі; створення екологічно розвивального середовища у загальноосвітньому навчальному закладі.

Встановлено, що формування екологічної свідомості старшокласників є етапним процесом переходу екологічних знань, наповнених ціннісним змістом, у переконання, які мотивують діяльність старшокласників у довкіллі і є відображенням єдності свідомості особистості та її поведінки.

Реалізацію змісту та умов навчально-виховного процесу, що відображають цілісність компонентів екологічної свідомості екоцентричного типу, здійснено у таких формах його організації: урочна (уроки з основ екології й охорони природи), позакласна (години спілкування та різноманітні позакласні виховні заходи екологічного спрямування) і позаурочна (робота факультативу та проведення екологічного практикуму). Визначено засоби формування екологічної свідомості старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів: екологічна складова змісту природничо-математичних і суспільно-гуманітарних дисциплін, зміст навчального предмету „екологія”, учнівське самоврядування.

У навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів нами розроблено та впроваджено: 1) зміст і структуру експериментальної навчальної програми „Основи екології й охорони природи” для учнів 10–11 класів з розширеною практичною частиною та навчальну програму курсу „Вступ до екології” для дев’ятикласників з відповідними методичними рекомендаціями щодо їх реалізації на основі проблемного навчання та ігрових технологій; 2) зміст, завдання і методику проведення екологічного практикуму для учнів 10 класу та тематику екологічних досліджень для роботи відповідного факультативу; 3) структуру учнівського самоврядування і систему його діяльності у загальноосвітній школі та планування роботи його структурних підрозділів у контексті реалізації колективних творчих справ (КТС) екологічного характеру; 4) методичні рекомендації з організації та проведення КТС екологічного характеру із застосуванням специфічних методів, що мають вплив на розвиток суб’єктивного ставлення особистості до довкілля.

За результатами експериментальної перевірки рівнів сформованості науково-пізнавального, емоційно-ціннісного та мотиваційно-діяльнісного компонентів екологічної свідомості учнів 10–11 класів доведено ефективність розробленої функціональної моделі формування екологічної свідомості старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів. В експериментальних класах на фоні даних констатувального експерименту та у порівнянні з контрольними сталися значні позитивні зрушення. Зокрема:

- встановлено значне зростання частки учнів експериментальних 10 класів з високим рівнем сформованості науково-пізнавального компонента на 21,5% в учнів міських шкіл і на 18,2% сільських порівняно з результатами

констатувального експерименту; в 11 класах цей показник збільшився на 26,9% у школярів міських шкіл і на 20,4% сільських;

- виявлено значне зростання показників сформованості емоційно-ціннісного компонента за перцептивно-афективним критерієм у експериментальних класах у порівнянні з контрольними та з показниками констатувального етапу дослідження (високий рівень сформованості виявили на 44,4% учнів 10 класів і на 46,8% одинадцятикласників міських шкіл та на 25,0% і 31,4% відповідно сільських більше, ніж на початку експерименту);

- оцінювання сформованості мотиваційно-діяльнісного компонента за поведінково-практичним критерієм встановило тенденцію до зростання кількості старшокласників експериментальних груп (41,1% десятикласників і 43,1% одинадцятикласників міських шкіл та 41% і 40,6% відповідно учнів сільських шкіл), що досягли високого рівня сформованості означеної якості.

Якісним підтвердженням ефективності проведеного дослідження є стан сформованості екологічної свідомості старшокласників за світоглядним критерієм (табл. 1). Так, порівняно з результатами констатувального етапу експерименту, відсоток старшокласників експериментальних груп, які виявили високий рівень сформованості за означеним критерієм значно зріс (з 12,5% – 16,7% у різних класах на початку експериментальної роботи до 37,6% – 49,7% на її завершальному етапі) й відобразив розвиток екологічної свідомості екоцентричної орієнтації. Більш суттєві зрушення у формуванні екоцентричної екологічної свідомості відбулися в учнів 11 класів, ніж у десятикласників, що відповідає загальним віковим особливостям розвитку їхньої свідомості. Результати експерименту оброблялися методами математичної статистики. Відхилення у відповідності до проведених обчислень не виходять за межі критеріїв, що свідчить про їх достовірність.

Таблиця 1

Стан сформованості екологічної свідомості старшокласників за світоглядним критерієм

Клас, школа	Кількість школярів у %											
	Констатувальний експеримент						Формувальний експеримент					
	Експериментальна група			Контрольна група			Експериментальна група			Контрольна група		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
10, міська	12,5	63,6	23,9	13,0	64,1	22,9	43,5	47,6	8,9	18,7	60,0	21,3

10, сільська	13,3	61,3	25,4	12,3	61,8	25,9	37,6	53,8	8,6	17,1	61,3	21,6
11, міська	16,7	64,9	18,4	16,7	64,7	18,6	49,7	45,8	4,5	23,2	61,1	15,7
11, сільська	16,6	64,5	18,9	17,0	64,1	18,9	41,7	48,9	9,4	23,2	58,3	18,5

Отже, порівняльний аналіз дослідно-експериментальної роботи засвідчив ефективність функціональної моделі формування екологічної свідомості старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів. Проведене дослідження і його результати підтвердили достовірність основних положень висунутої гіпотези, дали змогу визначити перспективи подальшої розробки проблеми і дійти таких **висновків**:

1. Теоретичний аналіз джерел дослідження засвідчив, що подолання екологічної кризи полягає у формуванні нової парадигми поведінки й діяльності людини у довкіллі, яка базується на становленні екоцентричного типу екологічної свідомості суспільства загалом та окремої особистості зокрема.

2. Обґрунтовано цілісну структуру поняття „екологічна свідомість особистості старшокласника”, в якій виділено три взаємозв’язані компоненти: науково-пізнавальний, емоційно-ціннісний і мотиваційно-діяльнісний.

3. Розроблено та експериментально апробовано критерії (когнітивний, перцептивно-афективний, поведінково-практичний, світоглядний) та рівні (високий – екоцентрична орієнтація свідомості, середній – ситуативна орієнтація свідомості, низький – антропоцентрична орієнтації свідомості) сформованості компонентів екологічної свідомості учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів. Встановлено, що етапи формування екологічної свідомості старшокласників відповідають послідовним процесам переходу екологічних знань у переконання, які мотивують діяльність старшокласників у довкіллі та є відображенням єдності свідомості особистості та її поведінки.

4. Вивчення стану проблеми у педагогічній теорії та виховній практиці загальноосвітніх навчальних закладів засвідчило недостатню ефективність традиційного змісту, форм і методів екологічної освіти і виховання у контексті формування екологічної свідомості учнів. Виявлено низку суперечностей: між необхідністю застосування новітніх технологій і особистісно орієнтованих методик цілеспрямованої, систематичної педагогічної роботи та реальним станом її здійснення; між рівнем сформованих екологічних знань, умінь і навичок старшокласників та обмеженими можливостями їх практичного застосування; між потребою формування екологічних переконань старшокласників як основи екологічно доцільної поведінки й діяльності у довкіллі та набутими екологічними знаннями, які не усвідомлюються особистістю.

5. Обґрунтовано, розроблено й апробовано функціональну модель (зміст, форми, засоби, технології та педагогічні умови) формування екологічної свідомості старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів, провідними структурними складовими якої є особистість старшокласника, педагогічний і батьківський колектив, система шкільної екологічної освіти і виховання, спрямована на формування екоцентричної екологічної свідомості учнівської молоді.

6. Визначено та експериментально перевірено ефективність педагогічних умов формування екологічної свідомості старшокласників екоцентричного типу, реалізація яких дала змогу розробити й впровадити у навчально-виховний процес загальноосвітньої школи навчальний зміст спецкурсів „Вступ до екології” для учнів 9 класів та „Основи екології й охорони природи” для учнів 10–11 класів з відповідними методичними рекомендаціями щодо їх реалізації на основі проблемного навчання та ігрових технологій; зміст і методику проведення екологічного практикуму для учнів 10 класу та тематику екологічних досліджень для роботи відповідного факультативу; структуру й систему діяльності учнівського самоврядування у загальноосвітній школі; методичні рекомендації з організації і проведення колективних творчих справ екологічного характеру із застосуванням специфічних методів, що мають вплив на розвиток суб’єктивного ставлення особистості до довкілля.

7. Ефективність функціональної моделі формування екологічної свідомості старшокласників доведено як позитивними кількісно-якісними змінами сформованості всіх виділених компонентів екологічної свідомості, так і зміною її орієнтації на екоцентричну. Найбільш суттєвих змін зазнали показники сформованості емоційно-ціннісного компонента екологічної свідомості старшокласників, що засвідчило помітне посилення суб’єктивного ставлення старшокласників до природи та непрагматичного, етичного характеру взаємодії з нею. Для оцінки ефективності дослідження якісним показником є стан сформованості екологічної свідомості старшокласників за світоглядним критерієм, який досяг високого рівня в експериментальних класах і відобразив розвиток екологічної свідомості екоцентричної орієнтації. Узагальнення й порівняння отриманих результатів на початку експериментальної роботи та після її проведення підтвердило правильність і продуктивність висунутої гіпотези.

Результати проведеного дослідження дають підстави визначити перспективні напрями його подальшого вивчення: пошук шляхів оптимізації нових моделей формування екологічної свідомості на різних етапах розвитку особистості та здійснення спеціальної підготовки педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах з цієї проблеми.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Сяська І. Реформа шкільної екологічної освіти – вимога часу / Інна Сяська // Нова педагогічна думка : наук.-метод. ж-л. — Рівне : РОІППО, 2004. — № 3. — С. 135—139.

2. Сяська І.О. Історико-педагогічні аспекти розвитку екологічної освіти у контексті формування екологічної свідомості школярів / І.О. Сяська // Теорія та методика вивчення природничо-математичних і технічних дисциплін : збірник наук.-метод. праць Рівненського держ. гум. ун-ту. — Рівне : РВВ РДГУ, 2007. — Вип. 10. — С. 101—104.

3. Сяська І. Деякі аспекти застосування педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського у процесі формування екологічної свідомості учнівської молоді / Інна Сяська, Віталій Марциновський // Нова педагогічна думка : наук.-метод. ж-л. — Рівне : РОІППО, 2008. — Спецвипуск. — С. 42—44.

4. Сяська І.О. Моделювання процесу формування екологічної свідомості старшокласників у загальноосвітніх навчальних закладах / І.О. Сяська // Наука і освіта : наук.-практ. ж-л Півд. наук. центру АПН України. — Одеса, 2009. — № 3. — С. 126—131.

5. Сяська І.О. Використання ігрових технологій у процесі формування екологічної свідомості старшокласників / І.О. Сяська // Нова педагогічна думка : наук.-метод. ж-л. — Рівне : РОІППО, 2009. — № 1. — С. 42—43.

6. Сяська І.О. З досвіду застосування колективних творчих справ у процесі формування екологічної свідомості старшокласників / І.О. Сяська // Вісник Луганського національного ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія : Педагогічні науки. — Луганськ, 2009. — № 17 (180). — С. 144—153.

7. Сяська І.О. Застосування технологій проблемного навчання у процесі викладання екології в старших класах загальноосвітніх навчальних закладів / І.О. Сяська // Наук. записки Вінницького держ. педагогічного ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. — Вінниця, 2009. — Вип. 29. — С. 36—42.

Інші публікації:

8. Сяська І.О. Формування екологічної свідомості особистості засобами шкільної екологічної освіти / І.О. Сяська // Сучасні проблеми екології : Всеукр. конф. молодих вчених : збірка матеріалів. — Запоріжжя, 2004. — С. 254—258.

9. Сяська І.О. Формування екологічної свідомості особистості засобами шкільної екологічної освіти / І.О. Сяська // Питання біоіндикації та екології. — Запоріжжя : ЗНУ, 2005. — Вип. 10. — № 1. — С. 132—140.

10. Сяська І.О. Формування екологічної свідомості старшокласників як психолого-педагогічна проблема / І.О. Сяська // Проблеми природокористування та охорони рослинного і тваринного світу : II міжн. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених : матеріали. — Кривий Ріг, 2006. — С. 225—226.

11. Сяська І.О. Дослідження рівнів сформованості екологічної свідомості старшокласників / І.О. Сяська // Наука, освіта, суспільство очима молодих : II Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та молодих науковців :

матеріали. — Рівне, 2007. — С. 81—85.

12. Сяська І.О. Методика дослідження рівнів сформованості структурних компонентів екологічної свідомості старшокласників / І.О. Сяська // Теорія і практика сучасного природознавства : III Всеукр. наук.-практ. конф. : збірник наук. праць. — Херсон, 2007. — С. 234—237.

13. Сяська І.О. Застосування ігрових технологій у процесі формування екологічної свідомості старшокласників / І.О. Сяська // Наука, освіта, суспільство очима молодих : II Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих науковців : матеріали. — Рівне, 2009. — С. 86—88.

14. Сяська І.О. До проблеми формування екологічної свідомості старшокласників у системі шкільної екологічної освіти і виховання / І.О. Сяська // Теорія і практика сучасного природознавства : IV Всеукр. наук.-практ. конф. : збірник наук. праць. — Херсон, 2009. — С. 179—180.

АНОТАЦІЯ

Сяська І.О. Формування екологічної свідомості старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Миколаївський державний університет ім. В.О. Сухомлинського, Миколаїв, 2010.

Дисертація присвячена дослідженню процесу формування екологічної свідомості учнів 10–11 класів екоцентричного типу. У роботі визначені теоретичні засади та практичний стан проблеми. Уточнено сутність екологічної свідомості особистості, визначено її компонентну структуру. Проаналізовано історичний розвиток екологічної свідомості у процесі соціогенезу суспільства, що дало змогу зробити висновок про нагальну потребу у формуванні екоцентричної екологічної свідомості підростаючого покоління як вирішального фактора в гармонізації відносин суспільства й природи. Визначено та обґрунтовано критерії й рівні сформованості компонентів екологічної свідомості; розроблено й доведено ефективність функціональної моделі формування екологічної свідомості старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів. Визначено та експериментально перевірено педагогічні умови, які сприяють ефективності формування екоцентричної екологічної свідомості старшокласників: відповідність процесу формування екологічної свідомості віковим психологічним особливостям розвитку особистості; стимулювання розвитку суб'єктивного ставлення старшокласників до природи через актуалізацію ціннісного змісту екологічних знань та ціннісних орієнтацій у пізнавальній і дослідницькій діяльності та природоохоронній роботі учнів старших класів у довкіллі; створення екологічно розвивального середовища у школі.

Ключові слова: екологічна свідомість, екоцентричний тип екологічної

свідомості, загальноосвітній навчальний заклад, навчально-виховний процес, функціональна модель.

АННОТАЦИЯ

Сяська И.А. Формирование экологического сознания старшеклассников в учебно-воспитательном процессе общеобразовательных учебных заведений. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Николаевский государственный университет им. В.А. Сухомлинского, Николаев, 2010.

Диссертация посвящена исследованию процесса формирования экологического сознания учеников 10–11 классов экоцентрического типа. В работе изучены теоретические основы и практическое состояние проблемы формирования экологического сознания старшеклассников общеобразовательных учебных заведений.

Проанализированы разносторонние подходы к пониманию сущности экологического сознания личности, определена его структура, которая состоит из научно-познавательного, эмоционально-ценностного и мотивационно-деятельностного компонентов, равноценных по своему значению. Научно-познавательный компонент предполагает наличие системы экологических знаний, умений и навыков их использования, активное проявление творческой деятельности относительно состояния окружающей среды и экологических проблем своей местности. Эмоционально-ценностный компонент рассматривается через призму многочисленных позитивных моральных норм, качеств и убеждений личности, которые заключаются в признании универсальной ценности природы как равноправного партнера по взаимодействию; выявление способности к чувственному восприятию природных объектов и явлений, применении морально-этических принципов в отношении к ним. Мотивационно-деятельностный компонент связан с позитивной мотивацией личности к экологически целесообразному поведению и деятельности в природе, непрагматическим характером взаимодействия с ней; проведения активной просветительской, исследовательской деятельности и природоохранной работы.

Разработаны критерии определения уровней сформированности экологического сознания старшеклассников: когнитивный (характеризует отношение старшеклассников к природным объектам через призму познавательной активности, глубину и осознанность экологических знаний, определяет уровень сформированности научно-познавательного компонента экологического сознания); перцептивно-аффективный (характеризует эстетические и морально-этические потребности в общении с миром природы, понимании ее универсальной ценности, определяет уровень сформированности эмоционально-ценностного компонента); поведенчески-практичный

(определяет уровень развития мотиваций, умений и навыков экологически целесообразного поведения и деятельности в природе и уровень сформированности мотивационно-деятельностного компонента); мировоззренческий (включает представления об роли экологической культуры и сознания в повседневной жизни и его влияние на функционирование системы „природа – человек – общество”).

На основе анализа констатирующего этапа эксперимента засвидетельствовано недостаточную эффективность традиционного содержания, форм и методов экологического образования и воспитания в контексте формирования экологического сознания учеников. Выявлены ряд противоречий: между необходимостью использования новейших технологий и личностно-ориентированных методик целенаправленной, систематической педагогической работы и реальным состоянием ее реализации; между уровнем сформированных экологических знаний, умений и навыков старшеклассников и ограниченными возможностями их практического использования; приобретенные знания в большинстве случаев не осознаются личностью и поэтому не переходят в убеждения и ведут к непридержанию норм и правил экологически целесообразного поведения и деятельности в природе.

Соответственно обоснованы задания и направления реализации содержания школьного экологического образования и воспитания как механизма формирования экологического сознания старшеклассников именно эгоцентрического типа. На основе теоретического анализа и результатов констатирующего этапа эксперимента разработана функциональная модель процесса формирования экологического сознания старшеклассников общеобразовательных учебных заведений.

В процессе экспериментальной работы определены и апробированы педагогические условия, обеспечивающие эффективность формирования эгоцентрического экологического сознания учеников 10–11 классов: соответствие процесса формирования экологического сознания возрастным психологическим особенностям развития личности; стимулирование развития субъективного отношения старшеклассников к природе через актуализацию ценностного содержания экологических знаний и ценностных ориентаций в познавательной и исследовательской деятельности и природоохранной работе учеников в природе; создание экологически развивающей среды в школе.

Педагогическая эффективность разработанной и апробированной функциональной модели процесса формирования экологического сознания старшеклассников доказана как позитивными количественно-качественными изменениями сформированности выделенных компонентов экологического сознания, так и изменением его ориентации на эгоцентрическую. Наиболее существенные изменения наблюдаются в показателях уровня сформированности эмоционально-ценностного компонента экологического сознания старшеклассников, что свидетельствует об усилении проявления

субъективного отношения учеников к природным объектам и непрагматического, этического характера взаимодействия с природой.

Ключевые слова: экологическое сознание, эгоцентрический тип экологического сознания, общеобразовательное учебное заведение, учебно-воспитательный процесс, функциональная модель.

ANNOTATION

Syaska I.O. Forming of ecological consciousness of senior pupils in the educational-upbringing process of general educational establishments. – Manuscript.

Dissertation for receiving scientific degree of candidate of pedagogical science specialty 13.00.07 – theory and methods of upbringing – Mykolayiv V.O. Sukhomlynsky State University, Mykolayiv, 2010.

Dissertation is devoted to the problem of forming ecological consciousness of pupils 10–11 forms of ecocentric type. Theoretical principles and practical state of problem of forming ecological consciousness of senior pupils are studied in this thesis. Essence of ecological consciousness of personality is specified and its component structure is determined. Historical development of ecological consciousness is analysed in the process of sociogenesis society which led to the conclusion about an urgent requirement in forming of ecocentric ecological consciousness of rising generation as a decision factor in harmonization relations of society and nature. Criteria and levels of formed components of ecological consciousness are determined and motivated; efficiency of functional model of process forming of ecological consciousness of senior pupils in general educational establishments is developed and proved. Pedagogical conditions promoting efficiency of forming of ecocentric ecological consciousness of senior pupils are experimentally tested: accordance of process of forming of ecological consciousness the age psychological features of personality's development; stimulation of development of subjective relation of senior pupils to nature through actualization of the valued maintenance of ecological knowledge and valued orientations in cognitive and research activity and nature protection work of students in an environment; creation of ecologically developing environment at school.

Key words: ecological consciousness, ecocentric a type of ecological consciousness, general educational establishment, educational-upbringing process, functional model.

Підп. до друку 29.03.10. Папір офсет. Формат 60×90/16.
Гарнітура „Таймс”. Друк ризограф. Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 2903-1.

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г.В.

54001, м. Миколаїв, вул. Садова, 1.

Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.